

Роман Бубняк, аспірант

Літературна рецепція і літературна критика (на матеріалі сприйняття роману Е. Золя "Жерміналь" у Франції 1884- 1885 рр.)

Термін "рецепція" віднедавна все частіше вживається в українському літературознавстві [1], як, зрештою, і в російському. Раніше (і більшість учених тепер) у нас обходилися звичним словом "сприймання" ("восприятие"). Про це свідчить хоча б відомий збірник нарисів російських учених під назвою "Восприятие русской культуры на Западе" [2]. Широкий спектр значень, які вкладаються в термін "rezeption" в сучасній германістиці, фіксує німецький "Literaturwissenschaftliches Lexikon" [4]. Для диференціації смислових відтінків і конотацій, що пов'язані з семантикою терміну "рецепція", багатий матеріал дає, на наш погляд, дослідження сучасного французького літературознавця Алена Пажеса "Спроба критики: роман "Жерміналь" (1884-1885 рр.) ("L'exercice de la critique: Germinal (1884-1885))" [3].

А. Пажес опрацював 94 різноманітних тексти, які появилися в французькій пресі з лютого 1884 до кінця липня 1885 року. Осмислюючи динаміку цього процесу крізь призму сучасного розуміння ролі творчості Е. Золя в історико-літературному процесі і, зокрема, місце роману "Жерміналь" у світовій романістиці, він виділив і охарактеризував три фази освоєння французькою читацькою публікою тринадцятого з черги твору Е. Золя: пререцепцію, рецепцію під час публікації роману частинами в газеті "Жіль Блаз" і поточну рецепцію цілісного, завершеного, опублікованого роману "Жерміналь" поки не з'явився друком новий твір, що привернув увагу публіки, відвернувши її від попереднього. Названі три фази рецепції співвідносні з трьома етапами появи роману в свідомості читачів.

У період виношування задуму чергового роману з циклу "Ругон-Маккари" і збору матеріалу про життя шахтарів

Е. Золя з цього приводу ділиться роздумами в листах до знайомих, інформація про роботу письменника над романом про реальну подію — страйк гірників — з різних джерел потрапляє в пресу. Цей період А. Пажес називає періодом “нескромностей”, зв’язуючи його з фігурою Поля Алексіса, друга і послідовника Золя, одного з членів “Меданської групи”, який видав серію повідомлень про назву майбутнього роману в газеті “Крі дю Пецль” (лютий-березень 1884), але не згадував про зміст твору. Його тактика полягала в тому, щоб нагнати атмосферу чекання, яка поступово буде задовольнятися, інтригувати, зацікавлювати читачів.

Ніхто, крім Алексіса, нічого не знав про роман, що мав з’явитися. Інформатор був дуже обережним, обмежувався лише кількома лаконічними твердженнями. “Статті Алексіса, - зауважує А. Пажес, - “подібні до кімнати-ехо, що реєструє події і коментує їх, але відмовляється взяти на себе конкретну ініціативу. Алексіс не розгортав якоїсь оригінальної теми і не розпочинав полеміки, він відігравав роль “збудженого балакуна, який перемелює те, що інші сказали чи зробили, а потім видає це за своє власною мовою” [3, 189].

Е. Золя, працюючи над твором, у чернетці залишав нотатки, які свідчать про його передбачення певної реакції відповідного кола читачів. Він розраховував, очікував і сумнівався. Ось судження письменника такої модальності:

“Розлючені робітники йдуть на злочин: потрібно, щоб читач-буржуа відчув страх терору” (чорновий варіант роману “Жерміналь”, лютий 1884 р.).

“Мій майбутній роман досліджуватиме соціальне питання, яким страждає вся Європа, і змальовуватиме драматичну картину шахтарського страйку. Я розраховую на великий успіх через зацікавленість цією проблемою” (лист до Е. Ціглера від 16 квітня 1884 р.).

“Робота набирає розгону, собача робота, якої у мене ще не було при написанні попередніх романів; і все це без успіху, без надії, що будеш нагороджений. Це одна з тих книг, які пишуть свідомо для себе” (лист до Сеара від 14 червня 1884 р.).

У день, коли почалася публікація роману частинами у газеті “Жіль Блаз”, у листі до Е. Ціглера Золя писав: “Я ще не знаю, як паризька публіка сприйме цю сувору книгу” (25 листопада 1884 р.).

З початком публікації роману “Жерміналь” у “Жіль Блаз” настає друга фаза рецепції, яка тривала до 24 лютого

1885 року. На зміну періодові “нескромностей” йде період “збудженої зацікавленості”. День за днем картина розкривається все більше та виразніше. Але бажання читачів задовольняються не повною мірою. Це — період “читання роману частинами, період невизначених інтерпретацій” [3, 190].

Спочатку газета “Ла Батай” трактує роман “Жерміналь” як “скандальну зневагу до народу” (19 грудня 1884), а через кілька тижнів ця ж газета переглядає свій погляд і інтерпретує прочитане цілком по-новому. Тепер акцентується увага на картині розгніваного натовпу, що кричить і біжить. Газета захоплюється могутністю людського потоку (25 січня 1885). А, наприклад, “Газетт анекдотік” (31 січня 1885) опускає цей фрагмент, беручи до уваги веселу Мукетту з її “голим задом”, щоб з нього посміятися. Як бачимо, сприймання твору фрагментарне, тональність його змінюється і всі його варіанти є можливими, оскільки роман ще не завершений. “На цій стадії рецепції,- зазначає А. Пажес,- анекдотичний погляд підходив краще, ніж серйозна інтерпретація”.

У газеті “Фігаро” від 26 листопада 1884 року Моріс Талмер звинуватив Золя в плагіаті. Він — автор книги “Рудниковий газ”, що з’явилася в 1880 р. (п’ять років раніше, ніж “Жерміналь”) і йому здається, що перші сцени роману Золя дуже подібні до сцен його власного роману. Але Золя не реагував на те, що було лише ефектом читання твору частинами: наступні розділи роману переконливо докажуть, що існує суттєва різниця між двома згаданими творами.

На другу фазу рецепції припадає мала кількість статей (лише шість). Роман “Жерміналь” тоді не викликав великої полеміки, як це сталося з романом “Нана” в 1879 році. Можливо, журналісти чекали, щоб професійні критики, прочитавши твір повністю, дали свою оцінку.

Та фахівці поки що мовчали.

Перші оцінки завершеного твору з’явилися 1 березня 1885 року. Практично вся паризька преса заговорила про “Жерміналь”: спочатку щоденні газети, тижневики, а пізніше й журнали.

У березні 1885 року паризькі журнали вважали культурною подією місяця не роман “Жерміналь”, а твір “Анрієта Марешаль” братів Гонкурів: майже всі говорили тільки про нього. А.Пажес зазначає, що “мовчання в цьому випадку можна пояснити ідеологічними причинами: “Ла Нувель Рев’ю” ніколи не симпатизував Золя, а “Парі”, “Ле Радікал” та “Ле

Ревей” не змінили своєї думки з появою роману “Жерміналь” [3, 170].

Протягом березня 1885 року з’явилася найбільша кількість статей про “Жерміналь” (40 статей). Активізувалася комерційна діяльність книгарні Шарпантьє, яка з 2 березня викинула на книжковий ринок сорок тисяч примірників роману.

Провінційні газети набагато менше писали про Золя та його твір. Траплялись видання, які жодним словом його навіть не згадали. Таке мовчання можна пояснити тим, що літературна сторінка в провінційній пресі набагато менша від аналогічних сторінок паризьких видань. Аналізувалися події регіонального і світового значення, а місця для оцінки роману “Жерміналь” і його “далекого” паризького автора не знайшлося. Провінційна преса, як правило, виключає літературу з свого дискурсивного поля. Про новий літературний твір провінційний читач дізнавався переважно з інформації, що надходила з Парижа, звідки “немов сонячні проміння долинали літературні столичні новини, ослаблені і пропущені крізь сито репортерів і критиків” [3, 186].

Про роман “Жерміналь” мовчали газети “Семафор де Марсель”, “Ла Делеш де Тулуз”. А рідне місто Золя Екс-ан-Прованс не поцікувалося про свого земляка. Газети з міст Ліль і Валансьєн (на півночі країни), які раніше регулярно висвітлювали події, зв’язані з шахтарськими страйками, також не зацікавилися золівським сюжетом: реальність знаходилася майже за два кроки від описаних подій і не було жодної потреби в посереднику.

Статті з ґрунтовним критичним аналізом були трьох категорій. Найвагомішу з них склали так звані “установчі скеровуючі голоси авторитетних критиків з відомих видань (Філіпп Жіль з “Фігаро”, Поль Жіністі з газети “Жіль Блаз”, Людовік Бужьє з “Ле Насіональ”.

Ізольовані голоси молодих критиків з’являлися час від часу в тім чи іншому часописі: Октав Мірбо (37 років), Е.Еннекен (27 років) і найвідоміший з них — Жюль Леметр (32 роки).

Нарешті, третю категорію склали прихильники натуралізму Золя: Г.Жеффруа, Г.Тугуз, Е.Род, Л.Депрез, Л.Журден, не кажучи вже про згаданого найвірнішого з них — Поля Алексіса.

Противники натуралізму стримувалися від участі в дебатах. Тому тон критичних зауважень, закидів був менш-більш толерантним. Але Золя і до цього факту поставився, як зав-

жди, з усією серйозністю. Кожного разу він вдавався до полеміки. Він відповідав опонентам найчастіше в перші місяці 1885 року. Як тільки публікувалася якась стаття про “Жерміналь”, він відразу знайомився з нею і певним чином реагував.

У період з 28 лютого по 10 квітня 1885 року в перші тижні поточної редакції роману з двадцяти листів Золя — десять — його відповіді рецензентам. Такий факт можна пояснити перш за все міркуваннями реклами: він знав, що його пояснення, різного роду висловлювання, які звернені до приватних осіб, можуть цитуватися в газетах чи журналах, стануть публічними і викличуть широку дискусію серед критиків. По-друге, Золя вважав, що все, що стосується роману “Жерміналь”, увійде до категорії питань, на які слід реагувати якнайшвидше, щоб випередити громадську думку.

А. Пажес далі зіставляє міркування про “Жерміналь” критиків усіх категорій, простежує характер і аргументи їх оцінок. Його цікавлять найменші нюанси в роздумах таких знаменитих на той час критиків, як Понтмартен, Сарсе, Брунетьер. Він найменше цікавиться так званою художньою правдою, правдоподібністю зображення як критеріями оцінки художнього твору. Натомість акцентує увагу на тому, як критики порівнюють опубліковані твори самого Е. Золя, наступність зображених у циклі романів персонажів, переконливість їх характерів, як критики вдаються навіть до зіставлення вражень від образів підземного світу шахтарів з враженнями від пекла, змальованого Данте. Багато уваги приділялося назві роману “Жерміналь”, її зв'язку з поетикою і художнім світом твору.

Читачі і критики сподівалися, що роман “Жерміналь” буде продовженням роману “Пастка”, що це буде другий золівський твір про робітників. Саме в такому дусі про це говорилося на сторінках газети “Жіль Блаз”. Стиль роману поки що залишався поза увагою. Вважалося, що читачі 1884-1885 років самі зорієнтуються, бо роман “Пастка” привчив їх до авторського письма: арготична мова персонажів, багаторазові повтори, ціла хвиля висловів, що належать персонажам, — все це творило вільний стиль Золя. Сила письменника в 1884 році полягала в тому, що він зумів “порвати з міфом народного натуралізму”, використавши нові прийоми і тематику, які забезпечили успіх його першого робітничого роману.

Що стосується сюжету, то він також був новим явищем в літературі. Мало хто в 1885 році його міг по-справжньому

збагнути і витлумачити. Навіть критики другої половини ХХ-го століття неодностайні в інтерпретації висновку роману і ще сьогодні сперечаються про складність золівської фінальної метафори “жермінації”.

Якщо дискусія залишається відкритою після понад сто років з часу написання твору, то важко було чекати великої одностайності від сучасників публікації роману “Жерміналь”. Зрозуміло, що їм бракувало історичного досвіду, досвіду соціальних змін, які мали читачі ХХ-го століття.

Як охарактеризувати в кількох словах рецепцію роману “Жерміналь” у 1884-1885 роках? Успіх книги був, так би мовити, амбівалентним. З одного боку, він незаперечний: тираж, який мав цей твір з перших тижнів, велика кількість статей, опублікованих у пресі, нарешті, схвальна оцінка роману, що її дав Жюль Леметр, начебто свідчать про одностайність літераторів і читачів. Але коли розглядати факти рецепції зблизька і з перспективи, то зрозуміємо, що апробація роману залишилась чисто інтелектуальною, а прикмети великого, справжнього успіху були відсутні. Проект інсценізації роману тоді провалився (і, можливо, не зовсім через цензуру). Карикатури, пародії не з'явилися як це було з романами “Пастка” чи “Нана”. Словом, роман “Жерміналь” не мав тоді своєї легенди як інші популярні твори Золя. Такий висновок А.Пажеса з його спроби докладного аналізу рецепції роману “Жерміналь” в часи його появи в літературному процесі Франції. Сучасний дослідник творчості Е. Золя вважає, що справжнє глибинне значення роману для сучасників тоді “залишилося замаскованим”. Тільки інтерпретація, оперта на тему епічного твору, мотивувала його позитивну й схвальну оцінку.

Судження, висловлені про роман “Жерміналь”, - вважає А.Пажес,- підказують новий образ твору і можливість іншого дискурсу. Між літературним твором і його публікою (теперішньою чи майбутньою) знаходиться критика — «феномен далеко не другорядний; середовище, де відбувається трансформація змісту» [3, 244].

Таким чином, з реконструкції ставлення читачів, журналістів, письменників, критиків та істориків літератури до роману “Жерміналь” випливає висновок, що рецепція літературного твору – поняття широке за обсягом: воно включає первинне читачьке сприймання тексту, фрагментарні оцінки сучасників і наступні реінтерпретації істориків літератури, що враховують динаміку літературних напрямів, нових художньо-естетичних норм і канонів.

Література:

1. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI- XVIII ст.- К.: Основи, 1998.- 578 с.
2. Восприятие русской культуры на Западе. Очерки.-Л.: Наука, 1975. -279 с.
3. Pages A. La bataille litteraire. Essai sur la reception du naturalisme a l'epoque de Germinal. Librairie Segquier, 1989. - 276 p.
4. Wunsch M. Rezeption // Literaturwissenschaftliches Lexikon. Grundbegrife der Germanistik.- Berlin: Schmidt Verlag, 1997.- S. 287-290